

Петар С. Ђурчић*

Институт за европске студије

Београд

ЈУГОСЛАВИЈА, ВАЈМАРСКА РЕПУБЛИКА И ШПАНИЈА – СИМУЛТАРНИ ПУТ У ОПАДАЊУ ДЕМОКРАТИЈЕ (СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ)

Сажетак: Међуратни период донео је велике проблеме за земље либералне демократије. Бројне државе на европском континету пролазиле кроз дуг процес конституисања демократије и демократских институција, а потом и њене брзе разградње. Тема овог рада биће упоређивање југословенског, шпанског и немачког искуства од 1918. до 1939. године, са фокусом на представничке и законодавне институције, њихов однос са извршном влашћу, природу партијског система и њихове главне изазиваче. Три државе имале су заједничких проблема са: 1) вишепартијским системом који се налазио у честим политичким кризама и без јасне већине; 2) знатном улогом војске као политичког чиниоца; 3) политичким насиљем које је резултовало увођењем дефанзивне демократије и репресивних мера државе према политичким противницима. Основне разлике почивају у политичком и идеолошком развоју при чему је Немачка развила посебну идеологију нацизма, Шпанија је покушавала са милитаристичком владом за време Мигела Прима де Ривере и републиканским вишепартизмом, док се Краљевина СХС/Југославија кретала између вишепартијске полиархије уз снажну улогу двора, краљевог личног режима са ослоном на војску и једну партију, да би на крају покушала са моделом који је фаворизовао победничку

* petar.pero.curcic@gmail.com

режимску партију. Основна разлика Југославије у односу на Немачку и Шпанију било је нерешено национално питање, али су се три земље, у већој или мањој мери, сусретале и са проблемима сепаратизма, као и растућих тензија на крајњим половима политичког спектра.

Кључне речи: демократија, опадање, Југославија, Шпанија, Немачка

Увод

Посматрано у историјској перспективи, демократија је стар појам који се перманентно сусреће са новим трендовима и стремљењима. Од античког полиса до данашњице прошло је више миленијума, а основна питања суштине демократског уређења и даље су присутна. Прво велико питање односи се на карактер демоса – ко је народ који има активно и пасивно бирачко право. У последњих 50 година (са давањем права гласа женама у Швајцарској и са реформама у посткомунистичким земљама) може се рећи да је ово питање међународно решено у демократским системима. Други корпус питања односи се на права грађана на: слободне изборе, приступ јавним информацијама, могућност подношења иницијатива и постављања одговорности пред изабрану власт (Vasović, 2013; Hejvud, 2004).

Ослањајући се на Роберта Дала, познати политиколог Аренд Лајпхарт (*Arend Lijphart*) изнео је мишљење да су основни конститутивни елементи демократије активно и пасивно бирачко право, право кандидата да се такмиче за изборно поверење у слободним и поштеним условима, слобода изражавања, алтернативни извори информација и контрола институција за доношење јавних политика посредством избора (Lijphart, 2003). Карактери партија, однос унутар три гране власти и подела одговорности указују на различита решења у демократским праксама садашњице. Како су и други аналитичари демократије приметили постоји неколико начина организације извршне власти и изборног система. Концентрација извршне власти може бити у рукама једне или више партија, при чему партијски систем може бити двопартијски или вишепартијски. Такође, изборни системи могу бити већински или пропорционални и на крају систем може бити плуралистички са слободним такмичењем или координисан и корпоративистички. Истовремено, према карактеру државног уређења земље се деле на

федералистичке и централистичке, а законодавна власт може бити концентрисана у једном или два дома скупштине. Друштвена структура у великој мери утиче и на карактер демократије. Иако је најчешћи облик демократије полиархичан са више учесника и такмичењем свих актера у изборном процесу, земље са сложеном друштвеном структуром (пре свега у националном, етничком и конфесионалном погледу) увеле су и модел консоцијационе демократије у којој заједнице доносе одлуке и где не важи начело „један човек–један глас“ (Lajphart, 2003; Vasović, 2013; Hejvud, 2004).

У последњих неколико година, сматрају многи политиколози, демократија се суочава са озбиљним изазовима посебно након деценија великог раста после пада комунизма. Како Лери Дајмонд (*Larry Diamond*) истиче савремене демократије суочавају се са одузимањем политичких права грађана, војним пучевима, политичким нестабилностима, изборним крађама, опадањем транспарентности установа и кризом владавине права (Diamond, 2008). Ипак, и раније су постојали велики проблеми у дефинисању жељене стопе демократије.

Период између два светска рата донео је посебну врсту проблема демократским либералним режимима будући да су постојали изазови од стране комунистичког СССР-а, фашистичке Италије и нацистичке Немачке. Многи аутори, посебно Хана Арендт (*Hannah Arendt*) и Ернст Нолте (*Ernst Nolte*) инсистирали су на типолошким сличностима три тоталитарна поретка (Nolte, 1987; Nolte, 1990; Arendt, 1998). Посебно је рад Ернста Нолтеа изазвао велику полемику међу немачким историчарима, не само због претераног инсистирања на реактивној функцији нацизма у односу на бољшевизам, већ и због занемаривања немачких политичких и друштвених особености (Антоловић, 2007).

Насупрот Немачкој, Италији и Совјетском Савезу, поређење са осталим земљама Европе остало је у другом плану. Југославија, Шпанија и Вајмарска Република су узете у овом истраживању као земље које је погодно посматрати у компаративно–историјском и транснационалном кључу поготово што оне припадају истом, или приближно истом цивилизацијском кругу (Konrad, 2021; Iriye, 2004; Iriye, 1989; Halperin, 1982; Cohen and O'Connor, 2004). Према томе, циљ овог рада биће анализа: представничких институција и страначког система, дефанзивне демократије, политичког насиља и улоге војске у политичком животу.

Проблем политичке диференцијације – легитимност власти, партијски живот и политичке институције

Нова епоха после Великог рата која је била обележена последицама великих разарања и људских страдања почела је након потписивања примирја новембра 1918. године. Будући да није учествовала у рату Шпанија је извукла велике економске бенефите. Међутим, у новој послератној економској конјунктури шпанска привреда почела је да се суочава са великим изазовима. Стари политички систем и блокови више нису могли да одговоре на изазове. Наслеђе политичког клијентелизма, партијски систем који су оличавале интересне групе са јаким лидерима (посебно Антониом Мауром (*Antonio Mauro*), грофом Романонесом (*Conde de Romanones*) и другим), честе смене власти између блокова либерала и конзервативаца, уз учестале парламентарне изборе довели су до слома политичког живота. Константни рат у Мароку од 1921. до 1926. године подстицао је на критике система, посебно након великог пораза код Ануала 1921. године. И поред покушаја обједињавања либерала у јединствени савез странака који је довео до велике победе листе Либералног јединства Мануела Гарсија Пријете (*Manuel García Prieto*), цивилне власти нису могле да дођу до решења кризе и одговор је уследио у војној диктатури генерала Мигуела Прима де Ривере (*Miguel Primo de Rivera*) који је срушио парламентарни поредак, укинуо странке и прогласио монопол Патриотске уније као једине политичке организације (Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014). Увођењем једностраначија, Примо де Ривера је почео да сарађује са другим слојевима друштва угледајући се највише на италијанске фашисте. У покушају решавања социјалних проблема, нова власт је имала подршку појединих левичарских кругова, а великим јавним радовима (посебно изградњом путева) био је генерисан економски раст. И поред покушаја да се друштвене поделе превазиђу, влада генерала Ривере није успела у својим намерама и са светском економском кризом генерисано народно незадовољство убрзо је довело до смене власти. Краткотрајни покушај краља Алфонса XIII (*Alfonso XIII*) да самостално влада уз помоћ каталонских аутономаша и либерала (без значајније подршке конзервативаца) доживео је неуспех и убрзо су либерали и републиканци са левице одлучили да прокламују

републику (Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014).

Нова држава укинула је стари бикамерализам, прогласила једнодомну скупштину, увела опште право гласа за мушкарце и жене, а под снажним утицајем марксистичке левице и левих републиканаца дошло је и до секуларизације, увођења права развода и укидања језуита. Новим уставом било је предвиђено да се законодавна власт спроводи у парламенту, извршну власт имала је влада, а председник је био бирањ од стране електорског колегијума састављеног од посланика и изборника (*compromisarios*) који су били бирањ на изборима и чији је број био једнак броју посланика (између 470 и 473 особа). Уз то, шпански централизам успостављен током XVIII и XIX века био је деградиран уставном могућношћу формирања аутономних области, а стара владајућа класа посебно је била погођена прокламовањем аграрне реформе (Петровић, 2022; Петровић, 2019; Petrović, 2018; Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014).

Успоставање републике није био тако јасан и недвосмислен чин шпанског народа, будући да је на изборима од 80.000 локалних већника тек 34.000 било из републиканских редова што је посебно утицало на легитимност републиканских институција. Међутим, политички живот доживео је промене повратком вишестраначија. Некадашњи већински изборни систем са малим јединицама које су носиле по једног представника био је замењен са већим изборним јединицама које су имале више посланика. Поред старе социјалдемократске партије ПСОЕ која је основана још седамдесетих година XIX века, блокови регионалистичких странака у Баскији, Каталонији и Галицији, као и монархисти који су тражили долазак на власт бочне гране династије Бурбона (*Borbones*) (тзв. карлисти) наставили су да делују у реформисаном облику (Nohlen, 1969). Другачије од старих странака деловале су партије републиканске деснице и левице које су основане током владавине Прима де Ривере или непосредно по њеном окончању. Поред марксистичке левице (где је најјача групација била социјалдемократска партија ПСОЕ, а на њеним маргинама била Комунистичка партија Шпаније) и републиканске левице (где је нарочито снажна била Републиканска социјалистичка партија), у политичком животу Друге шпанске републике биле су присутне и организације из спектра републиканске деснице (Радикална републиканска партија Алехандра

Лероа (*Alejandro Lerroux*). Новина су биле десне странке окупљене око Шпанске конфедерације странка деснице (ЦЕДА) које су удруженим деловањем покушавале да се боре против секуларизма и левог републиканизма. Ова алијанса странака имала је сложену структуру и била је састављена од заговорника национализма, монархизма, политичког католицизма, ауторитаризма и корпоративизма. Њен лидер Хил Роблес (*Gil Robles*) показивао је разумевање за методе аустријског канцелара Енгелберта Долфуса (*Engelbert Dollfuß*) и фашистичког дучеа Бенита Мусолинија (*Benito Mussolini*). ЦЕДА посебно добија на значају од 1933. до 1934. године када ће, прво мањински, а потом и активно, подржавати власт републиканске деснице посебно у тренуцима побуне радника и пораста сепаратизма у Каталонији.

Политичка криза већ се појавила у раној фази републике будући да је пропали пуч из 1932. године изавао поделе између странака левице и деснице око осуде пучиста. Након десног пуча и левичарских побуна (посебно крвава била је она у Овиједу и Астурији 1934. године), владе су непрестално трпеле притисак са оба пола политичког спектра. Честе смене власти резултовале су политичким тензијама, а левица је чак вршила притисак и око функције председника републике. Сукоб око највише државе функције ескалирао је 1936. године када је уместо Алкала Заморе (*Alcalá Zamora*) (лидер либералне републиканске деснице) изабран лидер левице Мануел Асања (*Manuel Azaña*). Слом републике уследиће након спорних избора 1936. године и у новом таласу политичког насиља током пролећа и лета те године (Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004).

Војни пораз и политички слом Немачке у Првом светском рату довео је успостављања новог поретка чије су припреме почеле већ 1917. године са иницијативом партија Рајхстага о успостављању парламентарног поретка (Erstein, 1960). Најпре је власт предата кнезу Максу Баденском (*Maximilian von Baden*), а убрзо су уследиле побуне војника у Килу и осталим немачким градовима, након чега се цар повукао из земље, а власт је поверена СПД-у који су водили Фридрих Еберт (*Friedrich Ebert*) и Филип Шајдеман (*Philipp Scheidemann*). Побуна војника и успон левице кроз формирање радничких и војничких савета у великој мери је подсећао на руски сценарио дезинтеграције државе. Премда у кризним временима доминантна, левица је била још од ратних година подељена на три крила – већински СПД, независни СПД и

присталице Спартаковог савеза (крајње лево крило). Нарочито велики сукоби одиграли су се између присталица крајње левице и остатка политичког спектра који је кулминирао интервенцијом војске која је убила вође Спартаковог савеза Розу Луксембург (*Róza Luksemburg*) и Карла Либкнехта (*Karl Liebknecht*) непосредно пред изборе 1919. године. Поред сукоба на улицама Берлина, посебно опасан био је сукоб у Баварској где су левичари прогласили Баварску народну републику која је потрајала све до априла 1919. године. Резултати првих избора показали су велику фрагментисаност бирачког тела. Поред већинског СПД-а који је добио највише гласова, католички Центрум и Немачка демократска партија формирале су нову власт која је донела устав, а у опозицији су остале Немачка национална народна партија, независни СПД и Немачка народна партија (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Craig, 1983; Митровић, 1998).

Нови устав симболички донет на скупштини у Вајмару био је покушај да се реформише стари систем. Поред принципа сложене државе састављене од низа мањих или већих земаља (*Länder*), задржан је и принцип бикамерализма, а Доњи дом (Рајхстаг) је биран на општим изборима, док је Горњи дом (Рајхсрат) формиран делегирањем од стране земаљских парламената. Изборни систем био је по Д'Онтовом принципу где је на сваких 60.000 људи долазило по једно посланичко место. Земља је била подељена на 35 изборних јединица и у случају да партија не добије место у изборној јединици био би узиман у обзир збир од 60.000 гласова на националном нивоу који је омогућавао улазак у Рајхстаг готово свима. Критичари су говорили о неповезаности између гласача и индивидуалних кандидата, а овакав систем отворио је и питање ефикасности представљања због велике партијске разуђености. Горњи дом је био својеврсна брана одлукама Доњег дома јер није било могуће доношење законских одлука без сагласности оба дома. Покушај централизације државе и укидање историјских покрајина за који се залагао Хуго Пројс (*Hugo Preuss*), један од писаца устава, нису уродили плодом будући да је систем историјских земаља опстао уз мање корекције. Још једна иницијатива Пројса остала је неостварена – пуна изградња парламентаризма. Инсистирањем на јакој улози владара, новим уставом било је предвиђено да председник бира и разрешава министре, при чему је влада остала одговорна Рајхстагу. Председник је био директно биран, имао мандат од 7 година и у оквиру својих

надлежности поседовао широка овлашћења која су умногоме спутавала рад владе (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Антоловић, 2011; Molnar, 2002; Mommsen, 1993).

Политички живот Вајмарске републике био је веома нестабилан. Чести избори и поремећаји на политичком спектру били су саставни део политичке реалности. Већи део левих гласача преузео је СПД, спартаковци су основали Комунистичку партију Немачке, а независни СПД се поделио између ова два табора. Поред СПД-а у политичком животу из периода пре 1918. године остали су Центрум, Баварска народна партија, аграрне партије и присталице династије Гвелфа (*Gwēlfs*), а конзервативни блок и либералне странке су прошле кроз трансформацију (Wehler, 1994; Gollwitzer, 1978). Поред Немачке демократске странке (ДДП) коју су чинили леви либерали, била је основана и Немачка национална народна партија (ДНВП) која је своје упориште имала у областима некадашњих слободних конзервативаца и немачких конзервативаца (већи делови источне и централне Пруске), али и десних католика који су били незадовољни политиком Центрума који је коалирао са левим СПД-ом и леволибералним ДДП-ом. Посебно екстремна политичка опција били су националсоцијалисти (НСДАП) који су остали на маргинама све до почетка тридесетих година XX века. Поред тога, унутар опције десних либерала развила се Немачка народна партија (ДВП) која је била посебно популарна у слојевима предузетника и грађанства. У почетку су СПД, Центрум и ДДП формирали владу, али трипартитна Вајмарска коалиција није успевала да успостави неопходну стабилност и због тога су Центрум и СПД коалирале са ДВП, а ДНВП је као десна и националистичка опција био пожељан партнер свим странкама осим СПД-а (Feuchtwanger, 1994; Reiter, 2009). Немачке власти поред спољних чинилаца (прихватање нових граница, исплата ратних репарација и превазилажење окупације Рајнске области), морале су да одговоре на сепаратизам у Рајнској области и Баварској који је био подстакнут са крајиње левице (Hill et al., 1977). Лево, лево-либералне и либералне странке имале су посебних проблема већ 1925. године када је за председника био изабран кандидат десне опције генерал Паул фон Хинденбург (*Paul von Hindenburg*) будући да су на изборима имали сопственог кандидата који је поражен (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Hartung, 1956; Albertin, 1967).

За разлику од Шпаније која је са Примом де Ривером имала неуспешни једностраначки систем који је инклинирао ка идејама корпоративизма, у Немачкој су те идеје наишле на различиту рецепцију. И док је НСДАП био маргинална странка, интерпретација фашизма италијанског типа имала је комплекснију историју. Са једне стране, питање Јужног Тирола и положај немачке мањине у тој области створио је раздор између немачких екстремистичких опција и италијанских фашиста. Са друге стране, принцип вође, разградња демократије и увођење новог модела корпоративне државе наишле су на симпатије појединих критичара либералне демократије, али и приватног капитала који су сматрали да приватна имовина може опстати унутар државног планирања. Немачка политичка мисао стајала је оштро подељена између изворних републиканаца и присталица парламентаризма, републиканаца „из разумних побуда“ (*Vernunftrepublikaner*) који су сматрали да би пропаст републике могла да одведе у диктатуру и оних мислилаца који су критиковали парламентарни систем, залагали се за корпоративну државу и истицали потребу увођења немачког социјализма пруског типа (Gay, 1968; Schmitt, 1926; Bußmann, 1960; Herf, 1984; Segeberg, 1993; Антоловић, 2017; Ђурковић, 2011).

Према мишљењу Вернера Концеа, парламентарни систем се од времена Светске економске кризе суочавао са: 1) партијама које су биле против демократског система (КПД, НСДАП, ДНВП); 2) нестабилношћу влада које су биле састављене од великог броја странака (Милерова влада је имала 5, а Бринингова 6); 3) различитим економским интересима владајућих странака; 4) конфликтима унутар владе, кабинета министара и одбора партија. Политичке и економске кризе додатно су отежале позицију већине партија. Како сматра Вернер Конце (*Werner Conze*), са падом Милерове владе марта 1930. године почиње и слом парламентарног живота Вајмарске републике будући да председник Хинденбург и већина партија нису желеле више да коалирају са СПД-ом (Conze, 1954; Conze, 1964). Окретање режима ка Немачкој националној народној партији није имао одговарајући легитимитет будући да ДНВП није остваривала одговарајуће изборне резултате, а политика лидера странке Алфреда Хугенберга (*Alfred Hugenberg*) водила је у критику вишестраначија, републиканизма и истовремено славила принцип вође (нем. *Führerprinzip*) (Mergel, 2003). Посебно заоштрени односи били су између социјалдемократске владе Пруске (највеће и најзначајније

федералне јединице) и централних власти, а након пруских земаљских избора априла 1932. године на којима је победила НСДАП, политичке тензије довеле су до интервенције централних власти, елиминације локалне владе и увођења краткотрајног комесеријата који је био у надлежности канцелара и, на крају, вицеканцелара (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993). Иако су присталице НСДАП-а покушале Минхенским пучом да имитирају Мусолинијев Марш на Рим, неуспех овог сценарија довео је до тога да су нацисти комбиновањем политичког насиља (посебно према комунистима и социјалдемократама) и учешћем на парламентарним изборима дошли на власт уз подршку политичких и војних структура (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Schieder, 1996; Trischler, 1990; Vierhaus, 1964).

Стварање југословенске државе представљало је покушај да се различите политичке традиције интегришу у јединствену целину. Нову државу оптерећивала су сложена социјална, економска и спољнополитичка питања. За разлику од Немачке и Шпаније које су оствариле одређени степен индустријализације и урбанизације (Немачка несумњиво у знатно већој мери од Шпаније), Краљевина СХС/Југославија била је доминантно аграрна земља са већином неписменог становништва где је Србија била посебно погођена ратним разарањима и великим демографским губицима (Митровић, 2004; Димић и Радојевић, 2016; Rafailović, 2019). Премда је Крфском декларацијом (1917) било предвиђено да нова земља буде уставна и парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевић, Женевска декларација (1918) предвидела је обједињавање победничке Србије са новоствореним земљама такозване Државе Словенаца, Хрвата и Срба на равноправној основи што је пробудило стрепње у погледу могућности стварања јединствене државе са српске стране. Стварањем јединствене владе и Привременог народног представништва као јединственог органа свих југословенских земаља озваничена је нова држава. Симболичне речи историчара, професора Београдског универзитета и председника Привременог народног представништва Драгољуба Павловића да ће демократија у новој држави исправити све постојеће разлике указује на оптимистично веровање генерације српских политичара и интелектуалаца у могућности Краљевине СХС (Радојевић, 2019). Иако је једна од првих одлука нових власти било спровођење аграрне реформе као важног подстицаја у решавању социјалног питања, нове власти су се суочиле са немогућношћу

решавања националног питања. Премда су Срби у новој држави имали неколико великих странака које нису имале снажан национални карактер (поред старе Народне радикалне странке то су биле и Југословенска демократска странка и Савез земљорадника), остали народи су покушали да своје политичке циљеве артикулишу кроз политике националних странака. Посебно су у националној агитацији и бојкоту нове државе предњачили представници политичких елита хрватског народа. Хрватска (републиканска) сељачка странка успела је да се наметне као доминантна снага потискујући Хрватску тежачку странку, Буњевачко-шокачку странку, Хрватску пучку странку и Хрватску странку права. Словенци су у Словенској народној странци имали доминантну опцију која је иза себе оставила поједине аграрне покрете. Муслиманско тело у Босни и Херцеговини било је окупљено око Југословенске муслиманске организације, а Албанци и Турци су формирали странку Џемијет. У Црној Гори Црногорска федералистичка странка остала је маргинално тело у односу на грађанске странке чије је седиште било у Београду. Наднационални карактер имала је Комунистичка партија Југославије, која је под притском међународних промена и страха система нарочито након успеха комуниста на локалним изборима, убрзо била забрањена и суочена са репресивним мерама. Комунисти су током двадесетих година доживели убрзану трансформацију од унитариста до опције која је негирала Југославију и подржавала сепаратистичке покрете осталих југословенских народа (Gligorijević, 1969; Поповић, 2008; Никифоров, 2005; Radojević, 1997; Gligorijević, 1993; Nikolić, 1993; Димић, 2001).

Питање уређења земље било је перманентно у епицентру политичких дешавања, а покушаји за децентрализацијом земље потицали су не само од Хрватске сељачке странке, него и од српских грађанских странака које су покушавале да пронађу компромис са осталим народима. На првом месту ту су били представници Југословенске и Самосталне демократске странке (посебно после Прибићевићевог преокрета и приближавања ХСС-у), а потом и Југословенске републиканске странке. Код радикала, посебно је нацрт Стојана Протића био покушај да се децентрализација земље изврши на принципу покрајина (Радојевић, 2019; Поповић, 1986). Протићева опција, међутим, остала је у мањини и Народна радикална странка била је у основи централистичка. Убрзо након усвајања устава, нова влада је уз помоћ свега 164 од 419 посланика изгласала нови изборни систем који је био ревидиран у односу

на некадашњи пропорционални приближавајући се већинском чиме су представници режима покушавали да спутају мање странке да уђу у парламент. Политичка фрагментација била је снажно изражена и на изборима од 1920. до 1927. године, а ниједна странка није успела да формира стабилну већину (Franke und Ziemer, 1969).

У уставном погледу, краљ је био неприкосновена личност и није могао бити тужен, а имао је широка овлашћења у војсци и спољној политици. По одредбама устава владар је имао широка овлашћења у избору владе, учествовао је у доношењу закона и имао је пуну власт у сазивању и распуштању скупштине, војсци и спољној политици. Монарх је био у сукобима са појединим политичким лидерима (нарочито са Николом Пашићем), али истовремено је сарађивао и са министрима и политичким првацима (Коста Кумануди, Војислав Вељковић, Момчило Нинчић, Војислав Маринковић) са којима је покушавао да формира јединствену режимску листу. Врло важан ослонац имао је у Белој руци организацији војника која је бранила интересе двора и која је стекла утицај нарочито после Солунског процеса и разбијања Црне руке. Југословенска држава суочила се са још једним таласом политичког насиља када је Пуниша Рачић убио и ранио посланике ХСС-а у скупштини 1928. године. Подстакнут политичком кризом и немогућношћу да реши акутни проблем, краљ Александар суспендовао је уставни поредак и прогласио лични режим 6. јануара 1929. године. Нови поредак добио је подршку финансијских кругова, војске, појединих политичара наклоњених двору, а пасивизација ХСС-а и српских грађанских странака довела је до привремене стабилизације прилика. Слично шпанском сценарију, само са далеко већом улогом монарха, у Југославији је уведена влада на челу са генералом, а убрзо је успостављена и Југословенска радикална сељачка демократија као једина странка. Оваква политика једностраначија, међутим, није могла да прође са одговарајућим успехом. Ново вођство највеће хрватске странке под Влатком Мачеком очекивало је да ће краљ Александар Карађорђевић успети да реши хрватско питање, а онога тренутка када се испоставило да владар не жели децентрализацију на националним основама уследио је отпор хрватских политичара и у власти и опозицији. Режим је националну подвојеност покушао да превазиђе, не само формирањем бановина које су умногоме превазилазиле националне границе, већ и инсистирањем на томе да странка мора да има подршку најпре у свим, а потом и у

половини срезова. Истовремено законодавци су предвидели да странка која је добила релативу већину, аутоматски добија 2/3 мандата, а убрзо је то промењено у 3/5 (Добривојевић, 2008). Удруживање опозиције у јединствену листу на нивоу земље није довело до стварања политичке опције југословенског карактера будући да су представници хрватских странака инсистирали на партикуларизму што се посебно видело када је ХСС постао део владе 1939. године.

Политичко насиље – дефанзивна демократија између политичког екстремизма и сепаратизма

Пракса политичког насиља у Шпанији, као и у другим европским земљама, није била реткост током међуратног периода. Сукоби радничких синдиката и индустријалаца су се екстремизовали између 1922. 1923. године када је у нападима уличних банди (тзв. *pistoleros*) страдало 230 људи. Поред тога премијер Едуардо Дато (*Eduardo Dato*) убијен је у Мадриду 1922. године, а синдикалистички лидер Салвадор Сегије (*Salvador Seguí*) 1923. године. Све то било је повод да главнокомандујући Каталоније Примо де Ривера интервенише, суспендује страначки живот и успостави лични режим. И са успостављањем републике екстремизација је била честа пракса, а нарочито јаке биле су организације Млади варвари, ФУЕ, *Juventudes Accion Popular*, *Junta de Ofensiva Nacional Sindicalista*, *Falange Espanola*. Фаланге су биле нарочито познате по критици парламентаризма и републике по угледу на италијанске фашисте, а водио их је син генерала Ривере. Слично монархији пре успостављања војног режима, и република је од самих почетака била оптерећена насиљем. Најпре су десници наклоњени генерали покушали пуч 1932. године. Комунистичка и социјалдемократска омладина су се на самом крају републике објединиле, а талас насиља којим је започео пад републике везан је за покушај атентата на председника Мануела Азању 1936. године. Спирала насиља била је праћена и убиством поручника антифашистичке Борбене гарде Хосеа Кастиља (*José Castillo*), а као освета уследило је убиство монархистичког политичара и министра финансија у Де Ривериној влади Калва Сотела (*Calvo Sotelo*) којим је озваничен почетак рата (Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014).

Политичко насиље било је саставни део и немачког политичког живота још од самих почетака Вајмарске републике. Крајња левица је покушала да 23. и 24.12.1918. године изврши пуч који није успео, а након кога је уследио обрачун са спартаковцима посебно после демонстрација почетком јануара 1919. године. Са убиством Розе Луксембург и Карла Либкнехта насиље према крајњој левици било је вршено у циљу борбе против успостављања комунистичког режима. Поред престолнице, и у Минхену и Руру је уследила побуна радника, а Курт Ајзнер (*Kurt Eisner*) покушао је да спроведе револуцију у Баварској, али је убијен од стране младог официра грофа Арко-Валеја (*Graf von Arco auf Valley*). Монархистички пуч под вођством Волфганга Капа (*Wolfgang Kapp*) и уз подршку генерала фон Литвица (*von Littwitz*) 13.3.1920. године имао је највећу могућност успеха. Иако су трупе под командом генерала Ханса фон Зекта (*Hans von Seeckt*) одбиле да пуцају на пучисте, неуспех овог покушаја смене власти највише је зависио од општег штрајка радника који је паралисао земљу и омогућио републиканској влади да остане на положају. На припаднике режима Вајмарске републике више пута су вршени атентати. Најпре је Филип Шајдеман преживео покушај убиства, а потом су министри Матијас Ерцбергер (*Matthias Erzberger*) и Валтер Ратенау (*Walther Rathenau*) убијени 1921. и 1922. године. У Немачкој су постојали и бројни покушаји политичког насиља посебно након окупације Рурске и Сарске области, а нарочито су били познати Минхенски пуч националсоцијалиста и Кистрински (*Küstrin*) пуч парамилитарне организације Црни Рајхсвер. Сукоб комуниста и власти био је перманентан током двадесетих година у Рурској области, Хамбургу и другим индустријским центрима. За успон нациста, посебно важни били су догађаји из 1932. године – крвава недеља у Алтони где је дошло до обрачуна нациста и комуниста, убиство комунистичког синдикалног лидера Пјечуха у шлеском селу Потемпа и забрана протестантском пастору из Гане Роберту Квамију да држи проповед у Олденбургу. Долазак нациста на власт 1933. године пратио је и обрачун са комунистима који су неосновано оптужени за паљење Рајхстага (Reppen, 1985; Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993).

За безбедност југословенске државе посебно опасна била је хајдучија која се развила у Македонији, Косову и Метохији, Црној Гори и Херцеговини (Dimitrijević, 2008). Истовремено према проценама комунистичке историографије КПЈ је имала 65.000 чланова и 250.000 синдикалних радника који су могли такође да се употребе у борби против

режима. Због тога је власт била принуђена да реагује. Ипак, консензус за борбу против комуниста није постојао у тадашњим властима. Влада Миленка Веснића имала је проблема да спроведе Уредбу о реду, јер су Стојан Протић, Хрватска заједница и Словеначка народна странка биле против доношења закона. Протић је то правдао негативном праксом обрачуна са политичким противницима која није виђена још од 1888. године (Николић, 1971; Gligoriјевић, 1969). Поред комуниста, власти су имале проблема и са ХСС-ом. Политичке мере деловања највеће хрватске странке биле су опструкција и апстиненција, а интензивне су биле и политичке манифестације на којима се славио антијугословенски став. ХСС је развио и мрежу судова и парамилицијских организација које су бојкотовале новостворену државу. За време краљевог личног режима и у току тридесетих година старе странке су апстинирале, а многи прваци грађанских странака били су хапшени и интернирани (Светозар Прибићевић је интерниран у Брус, Драгољуб Јовановић у Тутин, затим Сјеницу, Већеслав Видлер у Бијело Поље, Антон Корошец у Врњачку Бању, а потом на Хвар, Влатко Мачек у Чајниче, Душан Дуда Бошковић у Нови Пазар, Вјекослав Куловец у Фочу, Марко Натлачен у Билећу и Антон Огризек у Кључ) (Добривојевић, 2008). Драгољубу Јовановићу и Влатку Мачеку било је и суђено, а Јовановић је робијао у Митровици, а слично је било и са Мачеком који је добио већу затворску казну. Власти су имале посебно великих проблема са македонском ВМРО и усташком терористичком организацијом. Убиство Милана Шуфлаја, хрватског историчара и националистичког политичара, 1931. године додатно је повећало тензије у хрватском друштву. У нападима хрватских екстремиста на југословенске лојалисте у Хрватској су страдали Тони Шлегел (директор загребачког листа Новости), Андрија Берић (начелник Нове Градишке) и Мирко Најдофер (народни посланик), а усташе су 1932. године извршиле и напад на жандармеријску станицу у Брушанима код Госпића. Не треба заборавити и да је краљ Александар Карађорђевић био убијен у атентату који су организовале ВРМО и усташе октобра 1934. године (Петровић, 2005; Добривојевић, 2008).

Југославија и Немачка су у исто време 1921. и 1922. године донеле законе о заштити републике/државе. Године 1930. Немачка је обновила закон (суштински без много измена), а шпанска република је 1931. године усвојила Закон о одбрани републике (*Ley de Defensa de la República*). Упоредним прегледом сва три законска акта могу се уочити

одређене сличности. Југословенски закон о заштити државе установио је оштре казне за ширење комунистичке пропаганде, организовање и удруживање, војну побуну, атентате, повезивање са страним центрима моћи. Немачки Закон о заштити републике предвидео је казне за: напад на државне функционере, клеветање и јавно окупљање у циљу напада на државне функционере, величање и одобравање злочина, подршку нападачима на режим, учествовање у тајном и антидржавном удруживању, неовлашћено поседовање оружја, деградацију и негацију Републике. Поред тога предвиђена је и казна за припаднике кнежевских породица које својим присуством угрожавају поредак. Шпански законом су установљене оштре казне за ширење верског и политичког екстремизма, рушење јавног реда и мира, апологију монархистичког режима, незаконито поседовање оружја, насилан и ненајављен прекид привредног деловања кроз штрајк (Deutsches Reich, 1922; República Española, 1931; Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, 1921).

Улога војске

Немачка војска је још у време Другог немачког царства имала посебан и повлашћен положај. Милитаристичка култура, велике инвестиције у војску, важна улога у доношењу одлука и, на крају, заузимање свих кључних позиција моћи за време Великог рата омогућили су војсци да заузме централни положај у држави (Nipperdey, 1978; Nipperdey, 1979). Међутим, услед кризе и слома 1918. године војска је успела да задржи привилегован положај, али се суочила и са спољним притиском. Колико је била важна улога војске најбоље сведочи и побуна која је избила у низу немачких градова током октобра и новембра 1918. године када су власти биле присиљене на попуштање и капитулацију. Побуна Пољака у Позену (Познању) и Шлезизији, устанци левице широм земље и бољшевичке активности на Балтику довеле су војску понову у центар доношења одлука. У том тренутку, војна команда је одлучила да у сарадњи са Ебертом и Шајдеманом ослаби напоре крајње левице за променом система по узору на Русију.

Слабљење улоге немачке војске био је *conditio sine qua non* савезничких земаља после Првог светског рата. Још је у посебном телеграму председник Вудро Вилсон (*Woodrow Wilson*) од Немачке тражио

сламање милитаристичког поретка, а одредбама Версајског мира број војника је био редукован, а Рајнска област демилитаризована. Овакве одлуке пробудиле су огромно незадовољство у војсци, а активности генерала Валтера фон Литвица у Каповом пучу и генерала Ериха Лудендорфа у Минхенском пучу показују колико је улога официра била важна у организованом незадовољству. Ограничавајуће одредбе Версајског уговора подстакле су власти да формирају низ паравојних формација (међу којима се истицао и Црни Рајхсвер). Истовремено, у Минхенском пучу главнокомандујући Рајхсвера, регуларне војске Вајмарске републике, Ханс фон Зект је комуницирао и са предственицима нациста. Спречавајући отворени сукоб међу војницима у земљи, Ханс фон Зект је развио војну сарадњу са Совјетским Савезом интензивно покушавајући да превазиђе војне санкције које су успостављене Версајским споразумом. Поред тога, немачки стратежи покушавали су и да сарадњом са западним савезницима амортизују притисак у случају раздијања Пољске, а у том подухвату Берлину је била неопходна помоћ из Москве (Showalter, 1996; Ritter, 1954; Kluge, 1951; Hillgruber, 1983). Међутим, промењиви односи између Совјетског Савеза и Немачке наставили су се све до Другог светског рата.

Улога војске у политичком животу Шпаније и Југославије била је врло слична. Примо де Ривера је као део војних снага био лојалан монарху на сличан начин на који је то био Петар Живковић према Александру Карађорђевићу. Разлика између Живковића и Ривере, ипак, почивала је у томе што је Ривера показивао далеко више политичких аспирација и својим деловањем је успео да се наметне као кључни чинилац политичког живота у својој земљи у трећој деценији XX века. Живковић се кратко задржао на премијерском месту, премда је све до Другог светског рата наставио да игра важну улогу у политичком животу Југославије. Такав положај Живковић је баштинио несумњиво због подршке Беле руке краљу Александру Карађорђевићу који је 1917. године успео да уклони присталице Црне руке и њеног вође Драгутина Димитријевића Аписа. Управо је слом Аписове групе био важна прекретница у потчињавању војске Александру Карађорђевићу (Blagojević i Petrović, 2021; Sahara, 2016; Vjelajac, 1994). Војска је још једном у југословенској историји, марта 1941. године одиграла важну улогу у рушењу владе Драгише Цветковића и успостављању краткотрајне официрске власти генерала Душана Симовића. Супротно Симовићу и Живковићу,

Франсиско Франко (*Francisco Franco*) је обједињавањем широког фронта бораца против републике уз велику помоћ Немачке и Италије успео да заведе лични режим који је трајао више деценија.

Закључак

Искуство трију земаља јасно указује да сличности и разлике у конституисању демократије и њеној разградњи. Међу главним сличностима Југославије, Шпаније и Вајмарске републике јесте постојање вишепартијског система без јасног главног чиноца. Шпански блокови, вајмарске партије и југословенске странке нису током целог периода постојања вишепартизма могле да успоставе баланс и стабилну владу. Може се рећи да је криза извршне власти, пре свега у влади, али и са неретко поремећеним односима између монарха/ председника републике и скупштине био генератор политичке кризе, где је влада била главни полигон сукоба. Вајмарски устав омогућавао је председнику републике широка овлашћења која су често биле препрека успостављању пуног парламентаризма. Шпански, немачки и југословенски пример показују и тенденцију врха државе да ослањањем на војни апарат и делове политичке структуре наметне нови државни оквир, који је најчешће био кратког века.

Међу старим партијама посебно су се издвајале социјалдемократске у Шпанији и Немачкој, а традиције радикализма биле су присутне и у Шпанији и у Југославији. Партије новог државног консензуса потицале су у Шпанији и Немачкој из десног спектра, док су у Југославији биле везане за различите оквире решавања националног питања. Ово последње посебно се односи на интегралистичку Југословенску демократску странку, али и на националне и партикуларистичке партије Хрвата, Словенаца, босанских муслимана, Турака и Албанаца.

Зоне политичког насиља односиле су се на национално и социјално питање. Шпанија и Немачка као земље са развијенијом индустријом пре свега су имале проблема у превазилажењу класног конфликта, али је он био изражен и у Југославији где су власти репресивним мерама сузбиле деловање КПЈ. Супротно од Краљевине СХС, у другим двема државама омогућено је постојање комунистичких партија које су неретко биле у конфликту са грађанским системом. Политичко, а у

југословенском случају и етничко насиље, подстакло је владе ове три земље да у неколико наврата уведу законски механизам дефанзивне демократије као брану поретка. То се посебно видело са шпанским и немачким Законом о заштити републике, односно са југословенским Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Њихова ефикасност, ипак, била је ограниченог домета будући да се спирала насиља наставила све до рушења демократских процедура која је била учесталија како се приближавао Други светски рат.

Литература

- Albertin, Lothar. (1967): „Die Verantwortung Der Liberalen Parteien Für Das Scheitern Der Großen Koalition Im Herbst 1921”, *Historische Zeitschrift*, vol. 205, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 566–627.
- Arent, Hana. (1998): *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd.
- Bjelajac, Mile. (1994): *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1923-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd.
- Blagojević, Veljko i Petrović, Dejan. (2021): „Vojne klike u srpskoj strateškoj kulturi 20. veka”, *Vojno delo*, 73(3), Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Univerzitet odbrane u Beogradu - Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 88–102.
- Brue, Pjer i Temim, Emil. (2016): *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936-1939*, Filip Višnjić, Beograd.
- Bußmann, Walter. (1960): „Politische Ideologien Zwischen Monarchie Und Weimarer Republik. Ein Beitrag Zur Ideengeschichte Der Weimarer Republik”, *Historische Zeitschrift*, vol. 190, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 55–77.
- Cohen, Deborah and O'Connor, Maura. (2004): *Comparison and History: Europe in Cross-National Perspective*, Routledge, Oxfordshire.
- Conze, Werner. (1954): „Die Krise Des Parteienstaates in Deutschland 1929/30”, *Historische Zeitschrift*, vol. 178, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 47–83.
- Conze, Werner. (1964): „Brünings Politik Unter Dem Druck Der Großen Krise”, *Historische Zeitschrift*, vol. 199, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 529–550.
- Craig, Gordon A. (1983): *Germany 1866-1945*, Oxford University Press, New York.
- Deutsches Reich. (1922): *Gesetz zum Schutze der Republik*, Препузето 25.4.2023. ca cajta: http://www.documentarchiv.de/wr/repschutz_ges01.html
- Diamond, Larry. (2008): „Facing Up to the Democratic Recession”, *Democracy in Decline?* (ed. Larry Diamond and Marc F. Plattner), Johns Hopkins University Press, Baltimore, pp. 98–119.
- Dimitrijević, Bojan B. (2008): „Istorijski aspekti terorizma u Srbiji”, *Istorija 20. veka*, 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 131–141.

- Epstein, Klaus. (1960): „Der Interfraktionelle Ausschuß Und Das Problem Der Parlamentarisierung 1917-1918”, *Historische Zeitschrift*, vol. 191, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 562–584.
- Feuchtwanger, Edgar. (1994): „The Weimar Republic — A failure of representative institutions?”, *Parliaments, Estates and Representation*, 14:2, Taylor & Francis, Oxfordshire, pp. 159–170.
- Feuchtwanger, Edgar J. (1993): *From Weimar to Hitler: Germany 1918–1933*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Franke, Lutz und Ziemer, Klaus. (1969): „Jugoslawien”, *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane. Europa Band 1/Halbband 1* (hrsg Dolf Sternberger, Bernhard Vogel, Dieter Nohlen und Klaus Landfried), De Gruyter, Berlin, Boston, s. 753–792.
- Gay, Peter. (1968): *Weimar Culture. The Outsider as Insider*, W. W. Norton & Company, New York–London.
- Gligorijević, Branislav. (1969): „Nastanak Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi”, *Istorija 20. veka*, 10, Institut društvenih nauka: Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, str. 247–283.
- Gligorijević, Branislav. (1969): *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji : (1919-1929)*, Institut za savremenu istoriju : Narodna knjiga, Beograd.
- Gligorijević, Branislav. (1993): „Komunisti i jugoslovensko pitanje”, *Istorija 20. veka*, god XI br. 1-2, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 122–128.
- Gollwitzer, Heinz. (1978): „Demokratische Agrarbewegungen Als Europäisches Phänomen Im 20. Jahrhundert”, *Historische Zeitschrift*, vol. 227, no. 3, pp. 529–551.
- Halperin, Charles J., et al. (1982): “Comparative History in Theory and Practice: A Discussion”, *The American Historical Review*, vol. 87, no. 1, Oxford University Press, Oxford, pp. 123–143.
- Hartung, Fritz. (1956): „Zur Geschichte Der Weimarer Republik”, *Historische Zeitschrift*, vol. 181, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 581–591.
- Hejvud, Endru. (2004): *Politika*. Clio, Beograd.
- Herf, Jeffrey. (1984): *Reactionary Modernism : technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hill, Lewis E.; Butler, Charles E. & Lorenzen, Stephen A. (1977): „Inflation and the Destruction of Democracy: The Case of the Weimar Republic”, *Journal of Economic Issues*, 11:2, Taylor & Francis, Oxfordshire, pp. 299–313.

- Hillgruber, Andreas. (1983): „Revisionismus: Kontinuität Und Wandel in Der Außenpolitik Der Weimarer Republik”, *Historische Zeitschrift*, vol. 237, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 597–621.
- Iriye, Akira. (1989): „The Internationalization of History”, *The American Historical Review*, vol. 94, no. 1, Oxford University Press, Oxford, pp. 1–10.
- Iriye, Akira. (2004): „Transnational History”, *Contemporary European History*, 13 (2), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 211–222.
- Kluke, Paul. (1951): „Deutschland Und Rußland Zwischen Den Weltkriegen”, *Historische Zeitschrift*, vol. 171, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 519–552.
- Konrad, Sebastijan. (2021): *Šta je globalna istorija*, Arhipelag, Beograd.
- Lajphart, Arend. (2003): *Modeli demokracije*, CID, Službeni glasnik, Podgorica– Beograd.
- Mergel, Thomas. (2003): „Das Scheitern Des Deutschen Tory-Konservatismus. Die Umformung Der DNVP Zu Einer Rechtsradikalen Partei 1928-1932”, *Historische Zeitschrift*, vol. 276, no. 2, Oldenbourg Verlag, München, pp. 323–368.
- Molnar, Aleksandar. (2002): *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. Moderne revolucije : Francuska, Rusija, Nemačka*, Samizdat B92, Beograd.
- Mommsen, Hans. (1996): *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill–London.
- Mommsen, Wolfgang J. (1993): „Max Weber. Ein politischer Intellektueller im Deutschen Kaiserreich”, *Intellektuelle im Deutschen Kaiserreich* (hrsg.: Gangolf Hübinger, Wolfgang Mommsen), Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, s. 33–62.
- Nikolić, Kosta. (1993): „Prelaz sa jugoslovenstva na nacionali separatizam – uslov opstanka KPJ (1921-1928)”, *Istorija 20. veka*, god XI br. 1-2, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 140–147.
- Nipperdey, Thomas. (1978): „1933 Und Kontinuität Der Deutschen Geschichte”, *Historische Zeitschrift*, vol. 227, no. 1, , pp. 86–111.
- Nipperdey, Thomas. (1979): „Probleme der Modernisierung in Deutschland“, *Saeculum*, 30, Verlag Karl Alber, Baden-Baden, s. 292–303.
- Nohlen, Dieter. (1969): „Spanien”, *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane. Europa Band 1/Halbband 2* (hrsg. Dolf Sternberger, Bernhard Vogel, Dieter Nohlen und Klaus Landfried), De Gruyter, Berlin, Boston, s. 1229–1284.

- Nolte, Ernst. (1987): *Der europäische Bürgerkrieg : 1917-1945 : Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Propyläen Verlag, Frankfurt/Main–Berlin.
- Nolte, Ernst. (1990): *Fašizam u svojoj epohi : francuska akcija, italijanski fašizam, nacional-socijalizam*, Prosveta, Beograd.
- Petrović, Rajko. (2019): „Ekonomski aspekti katalonskog separatizma”, *Oditor, časopis za menadžment, finansije i pravo*, Volumen IV, Broj 2, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, Beograd, 2018, str. 6–17.
- Radojević, Mira. (1997): „Politička opozicija u Kraljevini (SHS) Jugoslaviji”, *Istorija 20. veka*, god. XV, br. 2, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 19–37.
- Rafailović, Jelena. (2019): „Economic Structure of the Population in the Kingdom of SCS”, *Токови историје*, 3/2019, Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 83–104.
- Reiter, Bernd. (2009): „Civil Society and Democracy: Weimar Reconsidered”, *Journal of Civil Society*, 5:1, Taylor & Francis, Oxfordshire, pp. 21–34.
- Reppen, Konrad. (1985): „Ein KPD-Verbot Im Jahre 1933?”, *Historische Zeitschrift*, vol. 240, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 67–99.
- República Española. (1931): *Ley de Defensa de la República*, Преузето 25. 4. 2023. ca сајта: <https://constitucionparatodos.com/textos-historicos-espanoles/ley-de-defensa-de-la-republica-espanola-de-1931/>
- Ritter, Gerhard. (1954): „Das Problem Des Militarismus in Deutschland”, *Historische Zeitschrift*, vol. 177, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 21–48.
- Sahara, Tetsuya. (2016): „The making of „black hand“ reconsidered”, *Istorija 20. veka*, 1/2016, Institut za savremenu istoriju, Beograd, pp. 9–29.
- Samardžić, Nikola. (2004): *Uvod u istoriju Španije. Periodizacija i hronologija*, Naučna KMD, Beograd.
- Samardžić, Nikola. (2005): *Istorija Španije*, Plato, Beograd.
- Samardžić, Nikola. (2014): *Identitet Španije*, Admiral Book, Beograd.
- Schieder, Wolfgang. (1996): „Das Italienische Experiment. Der Faschismus Als Vorbild in Der Krise Der Weimarer Republik”, *Historische Zeitschrift*, vol. 262, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 73–125.
- Schmitt, Carl. (1926): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Duncker & Humblot: Berlin.
- Segeberg, Harro. (1993): „Revolutionary nationalism: Ernst Jünger during the Weimar Republic”, *History of European Ideas*, 16: 4-6, Routledge, Oxfordshire, pp. 821–826.

- Showalter, Dennis E. (1996): „Past and Future: The Military Crisis of the Weimar Republic”, *War & Society*, 14:1, Taylor & Francis/ School of Humanities & Social Sciences, UNSW Canberra, Canberra, pp. 49–72.
- Trischler, Helmuth. (1990): „Führerideal Und Die Formierung Faschistischer Bewegungen. Industrielle Vorgesetztenschulung in Den USA, Großbritannien, Der Schweiz, Deutschland Und Österreich Im Vergleich”, *Historische Zeitschrift*, vol. 251, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 45–88.
- Vasović, Vučina. (2013): *Savremene demokratije*. CID, Fakultet političkih nauka, Podgorica, Beograd.
- Vierhaus, Rudolf. (1964): „Faschistisches Führertum. Ein Beitrag Zur Phänomenologie Des Europäischen Faschismus”, *Historische Zeitschrift*, vol. 198, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 614–639.
- Wehler, Hans-Ulrich. (1994): *Das Deutsche Kaiserreich, 1871-1918*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Weitz, Eric D. (2007): *Weimar Germany: promise and tragedy*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey.
- Алварес, Фе Бахо; Хил Пећароман, Хулио. (2003): *Историја Шпаније*, Слио, Београд.
- Антоловић, Михаел. (2007): „Die deutsche sonderweg - о концепту посебности немачке историје”, *Историјски истраживања*, 18, Одсек за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, стр. 299–312.
- Антоловић, Михаел. (2011): „„Немачка република је најдемократскија демократија на свету“ - прилог историји уставног уређења Вајмарске републике”, *Историјски истраживања*, 22, Одсек за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, стр. 1– 18.
- Антоловић, Михаел. (2017): *Историографија и историографија : интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа : 1862-1954*, Albatros plus : Институт за европске студије, Београд.
- Димић, Љубодраг. (2001): *Историја српске државности. Књ. 3, Србија у Југославији*, Српска академија наука и уметности, Нови Сад.
- Добривојевић, Ивана. (2008): „Краљевина Југославија у доба личног режима краља Александра”, *Историја 20. века*, год. XXVI, бр. 2, Институт за савремену историју, Београд, стр. 109–131.
- Ђурковић, Миша. (2011): „Ернст Јингер и мисао конзервативне револуције”, *Српска историјска мисао*, vol. 33, Институт за политичке студије, Београд, стр. 147–176.

- Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. (1921): *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави* Преузето 25.4.2023. са сајта: <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Zakon%20o%20zastiti%20javne%20bezbednosti%20i%20poretka%20u%20drzavi.pdf>
- Митровић, Андреј. (1998): *Време немирљивих. Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, СИД, Подгорица.
- Митровић, Андреј. (2004): *Србија у Првом светском рату*, Стубови културе, Београд.
- Никифоров, Константин. (2005): „Парламентаризм в Србији в XX веке”, *Istorija 20. veka*, 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 9–27.
- Николић, Мирослав. (1971): „О спровођењу Обзнане”, *Токови револуције*, бр. 6, Институт за историју радничког покрета Србије, Београд, стр. 215–234.
- Петровић, Љубомир. (2005): „Елементи репресивне праксе у Краљевини СХС 1918–1929”, *Istorija 20. veka*, 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 27–45.
- Петровић, Рајко. (2018): „Историјско-политички модел регионализације у Шпанији: изазови и перспективе“, *Култура јолиса*, Год. XV, Број 37, Култура – Полис Нови Сад и Институт за европске студије, Београд, стр. 55–67.
- Петровић, Рајко. (2022): *Шпанија : сузбијање сецесионизма*, Catena mundi: Институт за европске студије, Београд.
- Поповић, Небојша А. (2008): „Српске парламентарне странке у Краљевини СХС 1918-1929”, *Историја 20. века*, год. XXVI бр. 2, Институт за савремену историју, Београд, стр. 84–109.
- Поповић, Олга. (1986): „Сличности државноправног положаја покрајина по уставном нацрту Стојана Протића (1920.) и земаља по Вајмарском уставу (1919.)”, *Анали Правног факултета*, 1-3, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 152–161.
- Радојевић Мира и Димић, Љубодраг. (2016): *Србија у Великом рату : 1914-1918 : крајња историја*, Београдски форум за свет равноправних, Београд.
- Радојевић, Мира. (2019): *Српски народ и југословенска краљевина : 1918-1941. Том 1, Од југословенске идеје до југословенске државе*, Српска књижевна задруга, Београд.

YUGOSLAVIA, THE WEIMAR REPUBLIC AND SPAIN – A SIMULTANEOUS PATH IN THE DECLINE OF DEMOCRACY (SIMILARITIES AND DIFFERENCES)

Summary: The interwar period brought great problems for liberal democratic countries. Numerous countries on the European continent went through a long process of establishing democracy and democratic institutions, and then its rapid dismantling. The topic of this paper will be a comparison of the Yugoslav, Spanish and German experience from 1918 to 1939, with a focus on representative and legislative institutions, their relationship with the executive power, the nature of the party system and their main challengers. The three countries had common problems with: 1) a multi-party system that was in frequent political crises and without a clear majority; 2) the significant role of the army as a political actor; 3) political violence that resulted in the introduction of defensive democracy and repressive state measures against political opponents. The main differences lie in the political and ideological development, whereby Germany developed a special ideology of Nazism, Spain tried a militaristic government during the time of Miguel Prima de Rivera and republican multi-partyism, while the Kingdom of SHS/Yugoslavia moved between multi-party polyarchy with a strong role of the court, the king's personal regime with reliance on the army and one party, to eventually try a model that favored the winning regime party. The main difference between Yugoslavia in relation to Germany and Spain was the unresolved national issue, but the three countries, to a greater or lesser extent, also faced the problems of separatism, as well as growing tensions at the extreme poles of the political spectrum.

Key words: democracy, decline, Yugoslavia, Spain, Germany

YUGOSLAVIA, LA REPÚBLICA DE WEIMAR Y ESPAÑA - UN CAMINO SIMULTÁNEO EN LA DECADENCIA DE LA DEMOCRACIA (SEMEJANZAS Y DIFERENCIAS)

Resumen: El período de entreguerras trajo grandes problemas para los países democráticos liberales. Numerosos países del continente europeo pasaron por un largo proceso de establecimiento de la democracia y de las instituciones democráticas, y luego por su rápido desmantelamiento. El tema de este artículo será una comparación de la experiencia yugoslava, española y alemana de 1918 a 1939, con un enfoque en las instituciones representativas y legislativas, su relación con el poder ejecutivo, la naturaleza del sistema de partidos y sus principales desafíos. Los tres países tenían problemas comunes con: 1) un sistema multipartidista que estaba en crisis políticas frecuentes y sin una mayoría clara; 2) el papel significativo del ejército como agente político; 3) violencia política que resultó en la introducción de una democracia defensiva y medidas estatales represivas contra los opositores políticos. Las principales diferencias radican en el desarrollo político e ideológico, donde Alemania desarrolló una ideología especial del nazismo, España probó un gobierno militarista durante la época de Miguel Primo de Rivera y el multipartidismo republicano, mientras que el Reino de SHS/Yugoslavia se movió entre multi-poliarquía partidaria con fuerte protagonismo de la corte, régimen personal del rey con dependencia del ejército y partido único, para finalmente intentar un modelo que favoreciera al régimen ganador del partido. La principal diferencia entre Yugoslavia en relación con Alemania y España era la cuestión nacional no resuelta, pero los tres países, en mayor o menor medida, también enfrentaban los problemas del separatismo, así como crecientes tensiones en los polos extremos del espectro político.

Palabras clave: democracia, decadencia, Yugoslavia, España, Alemania